

PESME ZLOG ANĐELA

Za jednog autora je privilegija da za života vidi kako propadaju tri države.

Hajner Miler

1.

Na jednom berlinskom groblju koje se nalazi u istočnom delu grada, u Ulici Šose, nadomak bivšeg Zida, sahranjen je i Hajner Miler (*Heiner Müller*). Na njegovom nadgrobniku, uskom, crvenom obelisku, na kojem su uklesani tek ime i prezime, ništa ne svedoči o značaju ovog dramskog pisca i pesnika, osim baš tog odsustva patetike. Ako je nadgrobnik poslednja poruka nekoga ko je otišao, upućena nama koji smo još privremeno tu, onda bi Milerova poruka mogla glasiti – nemam šta da vam poručim. Konsekventno odbijanje da nam olakša pristup svom svetu jeste stav koji ga je nadživio.

Nakon što je još za života zauzeo mesto u panteonu nemačkih literarnih veličina, pesnik Miler je tri decenije nakon smrti pomalo potisnut u drugi plan a da nije čestito ni pročitano. Verovatno uzroke treba tražiti u neprozirnosti prašine koja se digla oko „kraja istorije”, kako je američki politikolog Fransis Fukujama nazvao totalni trijumf Zapada u Hladnom ratu. Kroz tu prašinu, koja je u Nemačkoj bila naročito gusta usled rušenja Berlinskog zida, neko vreme se nisu mogle sagledati prave dimenzije ljudi i pojava. Sad oni – ma koji Mileru baš i nisu bili skloni, kao i onima koji su ga obožavali, postaje polako jasno da je ipak sahranjen na pravom mestu – nekoliko koraka od Hegela, Fihtea, Brehta, Hajnriha Mana i Herberta Markuzea.

Iste godine kad je Miler umro najveće nemačko književno priznanje – Bihnerova nagrada – pripalo je tad tridesettrogodišnjem pesniku s nemačkog istoka, Dursu Grinbajnu (*Grünbein*). A taj je pesnik od svojih početaka bio neka vrsta Milerovog štitićenika. Otuda je bilo sasvim prirodno da upravo Grinbajn sačini reprezentativan izbor Milerovog pesništva, koji je 2000. godine objavila jedna od najuglednijih nemačkih izdavačkih kuća, frankfurtski *Zurkamp*. U pogovoru tom izboru, objavljenom pod nazivom „Kraj rukopisa” (*Ende der Handschrift*), Grinbajn konstatuje da je Hajner Miler možda jedini pisac iz generacije ophrvane „levom melanholijom” koji je sve do kraja pokušavao i uspevao da se izbori za preko potrebnu distancu prema sebi, literarnom kanonu i sadašnjosti kao produktu istorije. Grinbajnov zaključak glasi:

Najmanje što se može reći jeste – on je radio na budućnosti nemačkog stiha. No, sve dok ovaj autor ne bude do kraja otkriven, njegov će glas ostati prigušen, kao iza gvozdene zavese, kao relikvije istorije dvadesetog veka. To što je napisao dotad će stajati pre svega kao epitaf jednoj propaloj državi. Njega bi trebalo stalno iznova iščitavati, i to iz temelja drugačije.

U poslednjih nekoliko godina Miler dobija na značaju, a i recepcija se obnavlja. Arhiv Hajnera Milera hrabro se uhvatio ukoštac s velikim neobjavljenim nasleđem. Zahvaljujući tome neke od pesama su postale naknadno dostupne i prevodiocima.

2.

Mada je Hajner Miler svoj književni uspon počeo kao pesnik, te decenijama pisao liriku i tu vrstu izraza pred kraj života opet intenzivirao, van Nemačke je njegova svetska pozorišna slava zasenila njegovu poeziju, koja nesumnjivo zauzima značajno mesto u nemačkoj i evropskoj poeziji druge polovine dvadesetog stoleća.

Da bismo znali o čemu je zaista reč u njegovim pesmama, morali bismo biti u stanju da sledimo njegove asocijacije koje osciliraju između velikih imena i ideja: Šekspir, Sofokle, Puškin, Vergilije, Homer, Momzen, Benjamin, Marks, Napoleon, Lenjin, Rilke i Breht, da spomenemo samo neke, prisutni su u ovim pesmama kao naši savremenici zato što ih je Miler prizvao za svedoke u procesu pisanja. Samo što je rani Miler pisanje shvatao kao nemilosrdnu spoznaju istorijske stvarnosti, da bi na kraju puta ono za pesnika postalo isto tako nemilosrdan obračun sa sopstvenim iluzijama.

Hajner Miler se uopšte ne trudi da nam fusnotama olakša razumevanje onoga što sam zna dok beleži tekst. Na tu tvrdnju bi ovaj pisac verovatno odgovorio ironičnom opaskom poput one iz autobiografije *Rat bez bitke*: „Ljudi više nemaju naviku da slušaju precizne tekstove – čim je nešto precizno formulisano, postaje nerazumljivo.” Istovremeno, Mileru je strana intelektualna poza, toliko raširena među epigonima T. S. Eliota.

Ipak, za sve čitaoce koji žele da se upuste u detektivsku igru prepoznavanja asocijacija i ovaj put je sačinjen popis nekih imena i pojmova koji se pojavljuju u Milerovim pesmama, uz kraća objašnjenja.

Mileru ova eruditivna komponenta pesničkog teksta nije bila u prvom planu. Pesnikov intelekt je zapravo grozničavo ispitivao mogućnost umetničkog premeravanja odnosa nade i istorijske stvarnosti. Drukčije rečeno, istraživao je opravdanost bilo kakve utopijske nade koja je do samog kraja njegovog života bila ukleštena između totalitarnog „realnog socijalizma” i zapadnog totalnog konzumerizma.

Milerova opsesivna pitanja još nisu našla definitivni odgovor: Da li je moguće ljudsko društvo koje bi trajno uravnotežilo dve ljudske iskonske potrebe, za društvenom pravdom i za individualnom slobodom? Da li sloboda isključuje pravdu i obrnuto? Da li su opravdane žrtve nastradale u pokušajima ostvarivanja tih ideja? Ili je čovek tek bolest ove planete, a istorija – besmislena klanica?

Naposletku, za prosuđivanje ovog pesništva ne treba da bude presudno to što nam se s naše globalizovane osmatračnice čini da je s propašću boljševističkog modela socijalizma pokopana i svaka nada u ostvarljivost radikalno drukčijeg, pravednijeg ljudskog društva, te da je utopija konačno difamirana kao iluzija. Hajner Miler je pred kraj života još jednom grandiozno opevao svoj poluvekovni uzaludni pokušaj da nasluti ma kakav finalni smisao u ljudskoj istoriji.

Ovaj pesnik je decenijama preferirao „život u materijalu” – tim rečima je jednom obrazložio svoje redovne povratke u Istočnu Nemačku nakon boravaka na Zapadu, čak i u vremenima kad je s nemačkog istoka bežao ko god je mogao. Iza gvozdene zavese je za Milera sve bilo literarna građa, pa i sam njegov život. Tim stavom je navukao bespnečkog zapadnog feljtoniste, pošto je ostao da živi tamo gde su mu zabranjivali knjige i komade, samo zato što je tu mogao bolje pisati. No, u poređenju s njegovim duboko proživljenim estetsko-političkim opsesijama, gotovo sve što je došlo nakon njega izgleda kao

deo svetlucave površine potrošačkog mora. Ko zna, možda je Miler poput Benjaminovog *zlosrećnog anđela*¹ pesnik koji nam stalno izmiče, dok ga rajski vetar gura u budućnost. Treba imati na umu da je on sam sebe nazvao zlim anđelom i da je na pitanje u šta veruje najčešće odgovarao – u viski. Ili, ako bi pitanje shvatio ozbiljnije: „Verujem jedino u konflikt. Inače ne verujem ni u šta.” Upravo iz tog neverovanja nastale su njegove najbolje pesme. Ne bi me čudilo ako bi ljudi s ovih prostora u njegovim stihovima brže prepoznavali svoju istinu nego tamo gde ju je Miler pokušavao formulisati. Jer, za razliku od srećno ujedinjene Nemačke, ove je krajeve ne tako davno pohodio anđeo očajanja. Sad ima dosta posla između Ukrajine i Palestine.

3.

Hajner Miler je rođen 9. januara 1929. u Ependorfu, u današnjoj pokrajini Saksoniji. Njegov otac je bio činovnik državne uprave i uvereni socijaldemokrata. Zbog toga je po dolasku nacista na vlast bio interniran, potom pušten. No, „neprijatelju naroda” niko nije želeo dati posao. Trbuhom za kruhom porodica se seli na sever, u Meklenburg, gde je otac obavljao najrazličitije poslove. U kući Milerovih se stalno raspravljalo o politici i literaturi. Krajem 1944. Hajner Miler biva regrutovan, najpre u radnu brigadu, a potom i u Narodni juriš – Folksšturm, poslednju odbranu zločinačkog režima koju su sačinjavali nedozreli momčići i starci. Tako dospeva u američko zarobljeništvo. Nakon završetka rata Miler odlazi u roditeljski dom, u istočni deo Nemačke koji je pod kontrolom Crvene armije. Godine 1947. porodica se vraća u Saksoniju, gde se Miler uključuje u rad literarne sekcije vladajuće Socijalističke partije jedinstva. Tu dobija posao bibliotekara, čiji je zadatak denacifikacija biblioteke. Kako sam kaže, u to vreme je sakupio bogatu privatnu biblioteku. Godine 1949. pohađa školu pisanja u blizini Drezdena, a naredne godine objavljuje prve književne kritike u listu *Sonntag*. No, već 1951. njegovog oca partija optužuje za titoizam, otac shvata signal i beži na Zapad, uskoro mu se pridružuju Milerova majka i brat. Milerova traumatična spoznaja da sečivo velike ideološke konfrontacije poput skalpela cepa obične ljudske veze, urodiće docnije dobrim stihovima.

On se seli za Istočni Berlin, piše za list *Sonntag*, a od 1953. i za časopis *Neue Deutsche Literatur*. Upoznaje Bertolta Brehta, ali nije uključen u njegov ansambl. Godine 1954. sklapa brak s Ingeborg Švenkner (*Schwenkner*), koja je bila spisateljica za decu i koautorka njegovih prvih pozorišnih tekstova. Naredne godine postaje naučni saradnik istočnonemačkog Udruženja pisaca, a od 1957. već radi kao urednik u mesečnom časopisu *Junge Kunst*. Na Narodnoj bini je izveden njegov prvi komad – kolaž reportaža o Oktobarskoj

¹ Tekst koji je Mileru poslužio kao polazište za nekoliko pesama jeste poznati fragment Valtera Benjamina *O shvatanju istorije* iz 1940, u kojem autor sliku Paula Klea *Angelus Novus* shvata kao *Anđela istorije*. Okrenut našem trenutku koji se stalno, poput žive lave, stvrđnjava u prošlost, anđeo bi želeo da pomogne ljudima izmoždenim permanentnom katastrofom. No, iz raja duva jak vetar koji anđele tera u budućnost. Benjaminov *Anđeo istorije* ne nudi izbavljenje, on je užasnuti posmatrač nagomilavanja ruševina. Miler je svog anđela 1958. pustio da nasluti budući pokret istorije. I makar u nagoveštenom lepetu krila sačuvano je nešto nade. Godine 1992. *zlosrećni anđeo* je potpuno obezličeno biće, a istorija lišena leve eshatologije opet postaje nepoznanica.

revoluciji pod nazivom *Deset dana koji su potresli svet*. Sledeće godine Miler postaje naučni saradnik pozorišta „Maksim Gorki” i stiče status slobodnog umetnika.

Njegove prve drame (*Die Schlacht, Der Lohndrucker*) izvedene su 1958, a 1959. dobija Nagradu „Hajnrh Man”. Sa suprugom Inge odlazi iste godine u Bugarsku na svoje prvo putovanje u inostranstvo. Potom dobija mesto dramaturga u pozorištu „Maksim Gorki”. Drama *Preseljenica (Die Umsiedlerin)* tematizuje oduzimanje zemlje seljacima. Izvedena je 1961. i biva osuđena kao kontrarevolucionarna. Miler je prinuđen da izvrši samokritiku. Uprkos tome isključen je iz Udruženja književnika, a komad je nakon premijere zabranjen. Godine 1965. zabranjen je i njegov pozorišni tekst *Brlog (Der Bau)*. Miler piše za novine pod pseudonimom Maks Meser.

Njegova supruga Inge je nakon perioda teških depresija izvršila samoubistvo 1966. godine.

Iste godine Miler piše dramu *Tiranin Edip (Ödipus, Tyrann)*. Drama je izvedena 1967, nakon čega se Miler ponovo ženi. Njegova druga žena je Bugarka Ginka Čolakova. U više navrata odlazi na duža putovanja u Bugarsku. Godine 1970. dobio je šestogodišnji ugovor kao dramaturg „Berlinskog ansambla”. Piše komad *Mauzer (Mauser)* koji se naslanja na Brehtovu predstavu *Mera* u kojem preispituje opravdanost brutalnih revolucionarnih mera. Komad ostaje zabranjen do propasti komunističkog režima. Premijerno je izveden u Sjedinjenim Američkim Državama 1975, a u Zapadnoj Nemačkoj, u Kelnu, tek 1980.

Godine 1975. Miler odlazi po pozivu na Univerzitet Ostin u Teksasu kao gostujući profesor. Nakon povratka iz Sjedinjenih Država postaje dramaturg berlinske Narodne bine. Potpisuje peticiju protiv oduzimanja državljanstva kantautoru Volfu Birmanu (*Wolf Biermann*). Slede nova putovanja po Meksiku i Portoriku, te nastaju novi tekstovi od kojih je najpoznatiji *Germanija, smrt u Berlinu (Germania, Tod in Berlin)*, premijerno izveden u Minhenu 1978) i *Hamletmašina (Die Hamletmaschine)*, Esen, 1979). Hajner Miler je u Zapadnoj Nemačkoj od 1981. dobio skoro sve značajne literarne nagrade, a 1985. i onu najznačajniju – „Georg Bihner”. Konkurencija sistema konačno počinje da radi za njega, pošto već naredne godine dobija i najznačajniju istočnonemačku književnu nagradu. Osamdesetih je privilegovao autor s obe strane Zida, kreće se slobodno između dve suparničke države, član je obe akademije nauka i umetnosti.

Godine 1989. jedan je od inicijatora osnivanja nezavisnih sindikata, govori na novembarskom protestnom skupu u Berlinu. Nakon ponovnog ujedinjenja Nemačke, radi uglavnom kao režiser. Godine 1990. celi program frankfurtskog festivala „Eksperimenta” posvećen je njegovom delu. Dodeljena mu je Evropska teatarska nagrada 1991. godine. Njegovo postavljanje *Tristana i Izolde* na scenu u Bajrojt stručna kritika označava kao genijalno. Iste godine mediji objavljuju da su službenici ozloglašenog istočnonemačkog Ministarstva za državnu bezbednost redovno razgovarali s Milerom. On to potvrđuje. Ispostavilo se da u tim „informativnim razgovorima” Miler nikome nije naneo štetu.

Godine 1992. Miler se ženi treći put. Njegova mlada izabranica Brigitte Marija Majer (*Brigitte Maria Mayer*) bavi se fotografijom. Iste godine objavljuje kontroverznu autobiografsku knjigu *Rat bez bitke. Život u dve diktature (Krieg ohne Schlacht. Leben in zwei*

Diktaturen), te biva napadan i slavljen. Potom priređuje i objavljuje izbor iz poezije koji ga prvi put celovito predstavlja kao pesnika. Do kraja života pišaće uglavnom poeziju. Mada je dogovoreno da sredinom devedesetih u Kaliforniji režira jedan od svojih komada, smrt je bila brža. Hajner Miler je umro 30. decembra 1995. u Berlinu.

4.

Jedni će ga zbog kožne jakne i debele cigare pamtititi kao „Hamfrija Bogarta iz Saksionije”, drugi pak kao skeptika za kojeg je svaki optimizam bio rezultat nedovoljne informisanosti. Na poslednjoj stranici spomenute autobiografije Hajner Miler je zapisao: „Do smrti moram živeti sa svojim protivrečnostima, sam sebi tuđ koliko god je moguće.” Njegova poezija je, zahvaljujući pre svega dobro odnegovanoj distanci prema svemu i svakome, neverovatno dosledno istražila raspon „između malo i ništa”, kako je Miler u prošlom veku definisao svoj istorijski, umetnički, pa time i ljudski manevarski prostor.